

پژوهش‌های نوین تاریخی

زیر نظر اسماعیل سنگاری

شماره ۳

تاریخ ایران در عهد خوارزمشاهیان

دکتر اسماعیل حسن‌زاده
عضو هیئت علمی دانشگاه الزهراء

سه دهه واپسین

۱۳۹۲

حسن‌زاده، اسماعیل
تاریخ ایران در عهد خوارزمشاهیان (سه دهه واپسین) اسماعیل حسن‌زاده
تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه، ۱۳۹۱.
ص. ۳۳۶
پژوهش‌های نوین تاریخی: ۳ / زیر نظر اسماعیل سنگاری
۹۷۸-۶۰۰-۲۵۳-۰۲۶-۴

فیبا
کتابنامه: ص ۳۱۷، همچنین به صورت زیرنویس.
نماینه.
ایران - تاریخ - خوارزمشاهیان، ۴۷۰-۶۲۸ ق
سنگاری، اسماعیل، ۱۳۵۲- ناظر
DSR ۸۷۵/ج ۲ هت ۱۳۹۱
۹۵۵/۰۵
۲۷۷۲۸۰۹

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور
مشخصات نشر
مشخصات ظاهری
فروست
شابک
وضعیت فهرست‌نویسی
یادداشت
یادداشت
موضوع
شناسه افزوده
رده‌بندی کنگره
رده‌بندی دیوئی
شماره کتابشناسی ملی

تاریخ ایران در عهد خوارزمشاهیان (سه دهه واپسین)

دکتر اسماعیل حسن‌زاده

ویراستار ادبی: علی نویدی، ملاطی
طراح گرافیک: علی بخشی
حروف‌چینی و آماده‌سازی: واحد تولید کتاب پارسه
نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۲
تیراژ: ۱۱۰۰ نسخه
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۵۳-۰۲۶-۴
حق چاپ محفوظ و مخصوص نشر کتاب پارسه است.

کتاب پارسه

بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه
تهران، خیابان انقلاب، خیابان فخررازی، خیابان شهدای ژاندارمری شرقی،
پلاک ۷۴، طبقه دوم، تلفن: ۶۶۴۷۷۴۰۵

www.parsehbook.com
info@parsehbook.com

یادداشت ناشر.....	۱۳
دربارهٔ مجموعه.....	۱۵
مقدمه.....	۱۷
بخش اول: کلیات.....	
فصل اول: خوارزم در يك نگاه.....	۲۳
الف) موقعیت جغرافیایی خوارزم.....	۲۳
ب) جاده‌های منتهی به خوارزم.....	۲۶
پ) وضعیت اقتصادی.....	۲۷
فصل دوم: حاکمیت در خوارزم در دورهٔ اسلامی.....	۳۱
الف) تصرف خوارزم توسط اعراب.....	۳۱
ب) حکومت آل افریق.....	۳۲
پ) حکومت مأمونیان.....	۳۵
ت) حکومت آلتون‌تاشیان.....	۳۸
ث) خوارزم زیر سلطهٔ سلجوقیان.....	۴۰
بخش دوم: فرمانروایی انوشیروان.....	

- فصل سوم: انوشته‌گینیان؛ از والیگری خوارزم تا استقلال..... ۴۵
- الف) دوره والیگری..... ۴۷
- ب) دوره عصیان..... ۴۸
- پ) دوره هم‌پیمانی..... ۵۰
- فصل چهارم: از استقلال تا امپراتوری..... ۵۳
- الف) ایل ارسلان: تثبیت استقلال خوارزمشاهیان..... ۵۳
- ب) از نزاع جانشینی تا تثبیت قدرت تکش خوارزمشاه..... ۵۶
- فصل پنجم: دوره اوج امپراتوری..... ۵۹
- الف) مشکلات سلطان محمد در سال‌های آغازین سلطنت..... ۵۹
- ب) وضعیت خراسان در آغاز سلطنت محمد خوارزمشاه و سیاست‌ها و اقدامات او..... ۶۴
- ۱- توسعه‌طلبی ارضی غوریان در خراسان..... ۶۴
- ۲- واکنش سلطان محمد به سیاست‌ها و اقدامات غوریان در خراسان..... ۷۱
- ۱-۲. واکنش سیاسی (دیپلماتیک)..... ۷۱
- ۲-۲. واکنش نظامی..... ۷۴
- ۳- شورش هرات و تأثیر آن در رفتار سیاسی خوارزمشاه..... ۹۱
- ۴- شورش امیرکزی (کزلیک) در نیشابور و تأثیرات آن..... ۹۴
- ۵- تداوم بحران در امپراتوری غورو سقوط آن به دست خوارزمیان..... ۹۷
- پ) سیاست و اقدامات خوارزمشاه در ماوراءالنهر و ماوراءسیحون..... ۱۰۱
- ۱- لشکرکشی اول علیه قراختاییان..... ۱۰۵
- ۲- لشکرکشی دوم علیه قراختاییان و نبرد ایلدیش..... ۱۰۷
- ۳- لشکرکشی سوم به ماوراءالنهر و ماوراءسیحون..... ۱۱۲
- ۴- بحران سمرقند و لشکرکشی چهارم به ماوراءالنهر..... ۱۱۴
- ۵- تشدید دشمنی قراختاییان و نایمان‌ها و سیاست خوارزمشاه..... ۱۱۸
- ۶- سیاست خوارزمشاه در قبال استقرار قدرت نایمان‌ها..... ۱۲۲
- ت) سیاست خوارزمشاه در قبال عراق عجم، جبال و آذربایجان..... ۱۲۷
- لشکرکشی سلطان محمد به عراق عجم و جبال..... ۱۳۴
- ث) سیاست و رفتار خوارزمشاهیان در قبال خلافت عباسی..... ۱۳۸
- ۱- سیاست تعظیم و تحییب..... ۱۴۰

- ۲- سیاست تفتین و تهدید..... ۱۴۱
- ۳- سیاست تخاصم و تهاجم..... ۱۴۸
- ۴- شکست اسدآباد و تأثیر آن در آینده شاهنشاهی..... ۱۵۳
- ج) سیاست و رفتار خوارزمشاهیان در قبال اسماعیلیان نزاری..... ۱۵۵
- ۱- تکش و اسماعیلیه..... ۱۵۶
- ۲- سلطان محمد و اسماعیلیه..... ۱۵۹

بخش سوم: خوارزمیان و مغولان

- فصل ششم: ضربت مغول و سقوط خوارزمشاهی..... ۱۶۵
- الف) سیاست سلطان محمد در قبال مغولان..... ۱۶۵
- ۱- نخستین آمشایی با مغولان و درگیری قراقوم..... ۱۶۷
- ۲- مناسبات دیدار آتیک و اعزام هیئت‌های سیاسی-تجاری..... ۱۷۳
- ۳- تدابیر تدافعی سلطان در برابر مغولان..... ۱۸۲
- ۴- تدابیر تهاجمی چنگیز..... ۱۸۸
- ب) شهرها از مقاومت تا سقوط..... ۱۹۳
- ۱- اشغال ماوراء سیحون..... ۱۹۴
- ۱-۱. اشغال اترار..... ۱۹۵
- ۱-۲. اشغال خجند..... ۱۹۷
- ۱-۳. اشغال جند..... ۱۹۹
- ۲- اشغال ماوراءالنهر..... ۲۰۱
- ۲-۱. اشغال بخارا..... ۲۰۴
- ۲-۲. اشغال سمرقند..... ۲۰۶
- ۳- سلطان متواری از بلخ تا آبسکون..... ۲۰۹
- ۴- اشغال خوارزم..... ۲۱۴
- ۴-۱. اشغال غور و غزنین..... ۲۱۶
- ۴-۲. نبرد یسروان..... ۲۲۲
- ۴-۳. اشغال مرو..... ۲۲۶
- ۴-۴. اشغال نسا..... ۲۳۳
- ۴-۵. اشغال نیشابور..... ۲۳۵
- ۴-۶. اشغال هرات..... ۲۳۹

بخش چهارم: سلطنت جلال الدین مینکبری: شاهنشاهی لرزان

فصل هفتم: جلال الدین از ورود به ایران تا استقرار در ری ۲۴۷

الف) میان پرده غیائی ۲۴۷

ب) ظهور دولت جلالی و برافتادن میان پرده غیائی ۲۵۱

پ) نبرد ده سین اصفهان بین سلطان و مغولان ۲۵۵

فصل هشتم: سیاست و روابط خارجی سلطان جلال الدین ۲۵۹

الف) سیاست و رفتار سلطان جلال الدین در قبال خلافت عباسی ۲۵۹

خلافت الظاهر و المستنصر و تغییر در سیاست خوارزمشاه ۲۶۲

ب) سلطان جلال الدین خوارزمشاه و اسماعیلیه ۲۷۰

۱- نرسان در سیاست خارجی سلطان ۲۷۱

۲- تدبیر هراسی و افزایش تنش در روابط ۲۷۵

پ) سیاست جلال الدین در قبال گرجستان ۲۸۰

ت) سیاست جلال الدین در آناتولی و شام ۲۸۷

۱. برهم خوردن تعادل منطقه ای و بحران در قلمرو خوارزمشاهی ۲۹۰

۲. لشکرکشی به اخلاط ۲۹۲

۳. نبرد ارزنجان و شکست واپسین از متحدان رومی و شامی ۲۹۴

۴. صلح تعمیلی متحدان بر خوارزمشاه ۲۹۷

۵. سفارت های نافرجام سلطان برای ایجاد اتحاد ۲۹۸

فصل نهم: واپسین رویارویی سلطان با مغولان ۳۰۱

الف) یورش سپاهیان مغول و غفلت سلطان ۳۰۲

ب) شورش گنجه و برخورد سلطان با آنان ۳۰۴

پ) فرار سلطان به آناتولی، شام و کشته شدن او ۳۰۶

کتابنامه برای مطالعه بیش تر ۳۰۹

الف) کتاب ها ۳۱۰

ب) مقالات ۳۱۱

فهرست منابع ۳۱۳

نمایه ۳۱۷

نقشه شماره ۱: خوارزم.....	۲۴
نقشه شماره ۲: استان قهستان و خراسان و قسمتی از سیستان.....	۶۶
نقشه شماره ۳: استان جیحون و سیحون.....	۱۰۳
نقشه شماره ۴: استان‌های شمال غربی و جزیره و آذربایجان.....	۱۳۰
نقشه شماره ۵: استان‌های شرقی خلافت عباسی و شاهراه‌های آن.....	۱۳۹
نقشه شماره ۶: بلاد روم.....	۲۸۸

«آنان که گذشته خود را به یاد نمی آورند، مجبور به تجربه دوباره آن هستند»

بی گمان آشنایی نسل جوان ایران با تاریخ گذشتگان، می تواند آنان را در جریان فراز و فرودهای تلخ و شیرین تاریخ قرار دهد. حوادثی که اگر به گونه ای دیگر رقم می خورد، آینده نیز مسیری دیگر را می پیمود.

«بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه» در سال ۱۳۸۸ به منظور آشنایی جامعه کتاب خوان، به خصوص نسل جوان با تاریخ، تصمیم به چاپ مجموعه ای گرفت که دربرگیرنده تاریخ ایران و جهان، از عصر باستان تا عصر حاضر باشد. این مجموعه آثار تألیفی و ترجمه در حوزه های باستان شناسی، تواریخ سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، تاریخ هنر، آثار کلاسیک، تاریخ سلسله ها و شخصیت های تاریخی تأثیرگذار در تاریخ ایران و جهان را دربرمی گیرد. در راستای این سیاست، انتشار مجموعه تاریخ و پژوهش های مرتبط با آن در دستور کار این انتشارات قرار گرفت.

در این جا لازم می داثم مراتب قدردانی خویش را از دبیر مجموعه جناب آقای اسماعیل سنگاری ابراز نمایم که با پی گیری های لازم و برگزاری جلسات تخصصی با پژوهشگران، مترجمان و اهل فن، ناشر را در رسیدن به این هدف یاری نمود. هم چنین از تمامی کسانی که

در این مجموعه یار و مددکار ناشر بودند، سپاسگزاری می‌نمایم.
امید است خوانندگان تیزبین و نکته‌سنج، با ارائه انتقادات و دیدگاه‌های موشکافانه، ناشر
را در دستیابی به اهداف خود یاری دهند.

www.ketab.ir

«تاریخ رویدادهای در گذشته است: رفته، بی بازگشت و غیر قابل تکرار و نیز فراسوی تغییر به هر قصد و منظور؛ پس حقیقت عینی آن تضمین شده است.»

مجموعه پژوهش‌های نوین تاریخی بر آن است که بهترین آثار محققان، تاریخ‌نگاران و جامعه‌شناسان تاریخی در حوزه مطالعات تاریخ و فرهنگ ایران و جهان پس از عصر باستان تا دوره معاصر را در دسترس پژوهشگران و علاقه‌مندان به این گونه آثار قرار دهد. هدف این مجموعه در وهله نخست نشر آثار تاریخی مرتبط با ایران و جهان پس از عصر باستان تا دوره معاصر است و در پی آن، پیوندی میان رشته‌ای است بین علم تاریخ با علمی چون جامعه‌شناسی، باستان‌شناسی، علوم اجتماعی، اقتصاد و الهیات که نتیجه آن‌ها ارائه بهترین و زینده‌ترین آثار تألیفی در زمینه تاریخ ایران و جهان از عصر کلاسیک به بعد خواهد بود.

لوگوی مجموعه "پژوهش‌های نوین تاریخی" طرحی است برگرفته از ظرفی سیمین که از دهایی باشکوه با بال‌هایی افراشته بر آن نقر شده است. این اثر نفیس که به اواخر شاهنشاهی ساسانی، سده‌های ششم و هفتم میلادی تاریخ‌گذاری شده است، با گنجینه‌هایی دیگر در نوو باجازت (Novo Bajazet) در ارمنستان کشف، در بادی امر به مجموعه بوتکین (Botkin) سن پترزبورگ و آن‌گاه در سال ۱۹۲۵ میلادی به پاریس راه یافت و

اکنون در موزه هنرهای اسلامی برلین به شماره اموال ۱۰۵۳۸۴ نگهداری می‌شود. در عهد ساسانی، اژدها چونان آفریده‌ای سودمند که در باروری و حاصلخیزی طبیعت سهیم و شریک بود، در نظر گرفته می‌شد. امید ما بر این است که مجموعه پژوهش‌های نوین تاریخی، که در واقع نگاهی همه‌جانبه به تاریخ و علوم مرتبط با آن دارد، گسترش دانش پژوهشگران و دوست‌داران تاریخ و فرهنگ این مرزوبوم را موجب گردد.

اسماعیل سنگاری

Maison de l'Orient et de la Méditerranée

UMR 5133 Archéorient

Université Lumière Lyon 2

Lyon, France

در این کتاب به بررسی و تبیین تاریخ تحولات سیاسی در «سه دهه واپسین» فرمانروایی خوارزمشاهیان پرداخته شده است. این نوشته بخشی از يك نوشته مفصل درباره خوارزم و خوارزمشاهیان است. خوارزمشاهیان (نوشته‌گینیان) در طول فرمانروایی خود، تأثیر فراوانی در تاریخ ایران گذاشتند. بخشی از این تأثیر ناشی از سیاست‌های آگاهانه آنان بوده و بخشی نیز ناشی از پیامدهای سیاست‌ها و رفتارهای آگاهانه و ناآگاهانه‌شان بود. روند تحولات جامعه ایران در هر دو صورت، به يك فاجعه بزرگ، یعنی ایلغار مغول و ویرانی بخش اعظمی از سرزمین‌های اسلامی انجامید.

پژوهش درباره تحولات سیاسی و نظامی این سه دهه، از این رو ارزش و اعتبار دارد که نشان می‌دهد چگونه بستر لازم برای يك فاجعه آماده می‌شود و چگونه عقلايت و آینده‌نگری جای خود را به روزمرگی و جنگ قدرت درونی بدون توجه به مرزهای بیرونی و دشمنان خارجی می‌دهد. به اعتقاد من دوره خوارزمشاهی برای شناخت روند انحطاط و سقوط جامعه اسلامی ارزش و اعتبار بسیار زیادی دارد. البته این تنها خوارزمشاهیان نبودند که با سیاست و رفتار خود روند انحطاط و سقوط را تسریع کردند، بلکه سایر حکومت‌های متقارن مانند اتابکان آذربایجان، اسماعیلیان الموت، غوریان، ایوبیان و از همه مهم‌تر، عباسیان نیز در این روند نقش مهمی داشتند. برای نشان دادن این امر، به شناسایی جناح‌بندی قدرت‌های منطقه‌ای در مسائل مختلف سی ساله پرداخته شده و مواضع هر يك از

این جناح‌ها مورد بررسی و تبیین قرار گرفته است. از این رو، در این نوشته‌ها، تحولات داخلی با تحولات خارجی درهم آمیخته و تفکیک این دو امر دشوار به نظر می‌رسد. درهم تنیدگی تحولات این دو حوزه، هم ناشی از رویکرد منابع به ذکر تحولات و مناسبات سیاسی و نظامی حکومت‌هاست و هم ناشی از آمیختگی طبیعی سیاست‌های این دو حوزه است. با توجه به سیاست جهانگیرانه حکومت‌های دوره میانه و ارتزاق آن‌ها از درآمد ناشی از فتوح خارجی سیاست‌ها و اقدامات داخلی نیز رویکرد مناسبات خارجی را نشان می‌داد.

امروزه مطالعات تاریخ سیاسی-نظامی به تدریج جای خود را به مطالعات اندیشه‌ای، اجتماعی و فرهنگی می‌دهد و امید می‌رود در دهه جاری و دهه‌های آتی این روند تقویت شود. علت این امر ناشی از آگاهی برآمده از فرهنگ و تمدن غرب است که روند مطالعات در جوامع دیگر را جهت می‌دهد. اما نگارنده علی‌رغم باور به اهمیت و ارزش مطالعات فراسیاسی (اندیشه‌ای، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی)، هنوز بر این مهم تأکید دارد که مطالعات سیاسی-نظامی هنوز اعتبار خود را در شناخت جوامع، به‌ویژه جامعه ایرانی-اسلامی حفظ کرده‌اند. نه از این جهت که محال مطالعات فراسیاسی باشم، بلکه معتقدم در جامعه «ما» آنچه تحولات بنیادی پدید آورده، نه مسائل فرهنگی و اجتماعی توده‌های عظیم، بلکه سیاست‌های آگاهانه یا رفتارهای ناآگاهانه دولتمردان یا به تعبیر امروزی، «گروه محدود نخبگان قدرت» بوده است. واقعیت آن است که جامعه از دو لایه دولتمردان و توده‌ها تشکیل شده بود. حیات و زیست این دو لایه متفاوت از هم بوده است. هرچند دولتمردان بر جامعه حکومت، و توده‌ها در جامعه زیست می‌کردند، دغدغه این دو لایه از هم جدا بود و به اعتقاد من این امر یکی از علل اصلی تفکیک‌ناپذیری سیاست‌های داخلی و خارجی در این دوره است. شاید در نقد این برداشت گفته شود که امروزه نقش پویای يك دولت در سیاست جهانی، بستگی تام به استحکام و استواری پایه‌های دولت در درون جامعه‌اش دارد و این امر روند تکاملی چیزی است که در گذشته جامعه اتفاق افتاده است. اما نگارنده بر این باور است که حکومتگران دوره‌های میانه تا سده اخیر نیاز چندانی به توده‌های مردم نداشتند و تنها پیوند این دو، مسئله سپاه‌گیری و مالیات‌گیری بود که مورد اول با نیروی غلامی و سپاهیان مزدور تحقق می‌یافت و مالیات‌گیری نیز بیش‌تر تابعی از میزان اقتدار و قدرت فتوح خارجی در اختیار حکومت بود. هرگاه حکومت توانمندی لازم برای فتوح خارجی را در اختیار داشت، دولت‌ها نیاز چندانی به مالیات توده‌های مردم نداشتند و تنها اخذ آن را نشانه اقتدار خود تلقی می‌کردند، یعنی به مالیات نه به عنوان منبع درآمد، بلکه به عنوان نشانه سلطه می‌نگریستند و همین نگرش نیز سبب می‌گردید تا در مواقع خشک‌سالی و قحطی

چندین سال انواع مالیات‌ها بخشیده می‌شد. از این رو، توجه به تاریخ سیاسی-نظامی ارزش پژوهش جدی را داشت.

نکته دیگر این که حکومت انوشترگینیان هر چند پیش از فرمانروایی سلطان محمد، حدود یک سده عمر داشت و فراز و نشیب فراوانی را پشت سر گذاشته بود، اما اوج اقتدار و تأثیرگذاری‌شان در سرنوشت عالم اسلام، در این سه دهه بیش از دهه‌های پیشین بود. گزینش این سه دهه و ارائه تألیف مستقل درباره آن بر همین مبنا بود. امید می‌رود در آینده بتوانم مجموعه کاملی از تاریخ فرهنگ و تمدن ایران در دوره خوارزمشاهی را-که بخش‌های عمده آن نیز تألیف شده است- آماده نشر کنم.

کتاب حاضر در چهار بخش تدوین شده است: بخش نخست به کلیاتی از موقعیت خوارزم و تاریخ حکومت خوارزمشاهیان، از ابتدای تشکیل تا آغاز سلطنت سلطان محمد اختصاص یافته است. بخش دوم به تاریخ تحولات سیاسی در دوران اوج امپراتوری، یعنی سلطنت سلطان محمد و بخش سوم به یورش چنگیز و مقاومت مردم و اشغال شهرها و بخش چهارم به تحولات سیاسی-نظامی سلطنت جلال‌الدین مینکبری اختصاص یافته است.

درباره تاریخ سیاسی خوارزمشاهیان آثار متعددی به نگارش درآمده، اما هیچ کدام از آثار این حجم داده و آگاهی به دست نمی‌دهند. تاریخ دولت خوارزمشاهیان قفس اوغلی نیز به تحولات پس از سقوط سلطان محمد، به ویژه مسئله مقاومت‌های مردمی در شهرها و سلطنت سلطان جلال‌الدین نیرداخته است. پژوهش جدید پیرامون این مسائل ضروری بود.

نکته پایانی بر مقدمه، توضیح نحوه بهره‌گیری از منابع است. در این نوشته سعی شده با اتکا بر منابع اصلی این دوره، یعنی تاریخ جهانگشای جوینی، الکامل ابن اثیر، سیرت جلال‌الدین مینکبری و طبقات ناصری منهاج سراج جوزجانی، به مطالعه انتقادی پرداخته شود و گهگاه لغزش‌های مطالعات دیگر نیز یادآوری شود. از سایر منابع به عنوان منابع حاشیه‌ای بهره گرفته‌ام. مثلاً در یک تبارشناسی می‌توان گفت که نوشته‌های متأخر از این منابع، یا رونویسی از منابع بوده و یا اطلاعات‌شان بسیار کلی و فاقد ارزش نوآورانه بوده است. مثلاً جامع‌التواریخ رشیدالدین فضل‌الله همدانی و روضة‌الصفای میرخواند، تقریباً تحریری از جهانگشای جوینی است. و تنها تفاوت‌های جزئی در این گزارش‌ها دیده می‌شود. یا اطلاعات موجود در تاریخ گزیده حمدالله مستوفی و مجمع‌الانساب شبانکاره‌ای نیز با وجود منابع اصلی، بسیار کلی و فاقد ارزش بوده است. از این رو، تا حد امکان به این منابع ارجاع داده نشده است مگر این که گزارش آن‌ها متفاوت از دیگران باشد. از ارجاع یک گزارش به منابع متفاوت (ارجاع متعدد یک گزارش) در صورتی که تکرار شده بود، خودداری شده

است. به این دلیل خواننده به هنگام مطالعه، با کثرت ارجاعات یا کتابنامه مفصل روبه‌رو نخواهد شد. چهار منبع بالا از این جهت ارزش مطالعه انتقادی را داشت که هر کدام از يك نگاه و موقعیتی به مسئله پرداخته‌اند. «جوینی» به عنوان کارگزار حکومت ایلخانی، «ابن اثیر» به عنوان ناظر مناطق غرب عالم اسلام از شنیده‌های خود، «جوزجانی» در منطقه شرق عالم اسلام به عنوان بازیگر ضد مغول غیروابسته به خوارزمشاهیان و «نسوی» به عنوان کارگزار جلال‌الدین خوارزمشاهی به رویدادها نگریسته است. و این چهار منظر متفاوت را فراروی خواننده قرار می‌دهند و بستر انتقادی پژوهش را فراهم می‌سازند.

در این نوشته، تنها به توصیف تحولات اکتفا نشده، بلکه سعی گردیده تحلیل‌های خرد بر اساس روابط علی و معلولی پدیده‌های خرد تاریخی در يك زمان و مکان مشخص ارائه شود. به سخن دیگر، در روش تحلیل از تحلیل رایج مطالعات تاریخی فراتر نرفته‌ایم، اما سعی شده با دسته‌بندی رویدادها و تحلیل‌های متفاوت، گامی فراتر از نوشته‌های موجود در این زمینه برداشته باشیم. بهیچ‌این نوشته نیز به سان کتاب‌ها و مقالات منتشر شده عاری از اشکال نیست. امید است خوانندگان گرامی با ارائه رهنمودهای سازنده خود، نگارنده را در ارائه کم‌نقص‌تر مجموعه کامل تاریخ خوارزمشاهیان یاری فرمایند.

لازم به ذکر است که نقشه‌های موجود در متن از کتاب جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت اسلامی و تصاویر سکه‌ها نیز از «موزه سکه» بانک سپه اقتباس شده است.

در پایان برخود لازم می‌دانم از استادان فاضل و فرزانه آقایان دکتر محمدتقی امامی خویی، دکتر علی‌اکبر دیانت، دکتر حسن حسینی و خانم دکتر محبوبه شرفی به جهت همفکری و رهنمودهای ارزنده‌شان تشکر و قدردانی نمایم. هم‌چنین از زحمات مسئولان محترم بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه، آقایان سید اسماعیل حسن‌زاده و اسماعیل سنگاری و سایر همکاران‌شان به جهت آماده‌سازی و چاپ این کتاب تشکر نمایم؛ به‌خصوص از این‌که علی‌رغم اتمام چند ماه از پایان قرارداد، حوصله کردند و با تاخیرهای متعدد بنده کنار آمدند، سپاسگزارم.

اسماعیل حسن‌زاده

عضو هیئت علمی دانشگاه الزهراء